

Ryszard Kapuscinski

Ében

Ünnep lesz

Megkértem egy kampalmai újságíró, Godwint, hogy vigyen el a szülőfalujába. A falu viszonylag közel, úgy ötven kilométernyire fekszik a várostól. Az út felét a Viktória-tó mentén keletre, Kenyába vezető főútvonal teszi ki. Az ország egész élete egy-egy ilyen út két oldalán zajlik – helyenként minden tele van éjjel-nappal nyitva tartó üzletekkel, bárokkal és kis hotelekkel. Általában nagy a nyüzsgés, a zaj, még délben sem szünetel teljesen a mozgás. A verandákon, az árnyékban vagy napernyők alatt szabók hajolnak varrógépeik fölé, suszterek javítják a cipőket, szandálokat, fodrászok vágják, fésülők vendégeik haját. Az asszonyok órákon át törlik a maniókát, mellettük mások banánt sütnék roston, vagy asztalra kirakott füstölt halat, lédús papaját, esetleg hamuból és birka-faggyúból főzött háziszappant árulnak. Néhány kilométerenként autó- vagy biciklijavító műhely, gumi vulkanizálót látni, de üzemenyagot is árulnak (a konjunktúrától függően pumpás benzinkútnál vagy egyszerűen csak asztalról palackokban és befőttesüvegekben).

Ha az ember útközben csak egy pillanatra is megáll, autóját máris gyerekhad veszi körül, de nemcsak gyerekek – asszonyok is, akik mindent árulnak, amire egy utazónak szüksége lehet: Coca-Colát, waraginak nevezett itteni pálinkát, kekszet és piskótát (dobozban vagy kimérve), főtt rizst és sorghumból (kölesfajta növény) sütött lepényt. Ezek az asszonyok jelentik a fő konkurenciát azoknak a társnőiknek, akik távolabb ácsorognak standjaik mellett, s nem mernek onnan elmozdulni, mert annyi a tolvaj.

Ezek az utak az ökumenikus sokszínűség és tolerancia helyei is. Itt egy díszes, gazdag mecsetet látni, mert Szaúd-Arábia finanszírozta az építését, ott, távolabb egy jóval szerényebb kis templom áll, amott pedig néhány sátor a hetediknapos adventistáké, akik a kontinensen vándorolva a közelgő világvégére figyelmeztetnek. És az a csúcsos, rizsszalmából font tetejű épület vajon mi lehet?

Az bizony a ganda mitológia Főistenének, az „istenek atyjának”, Katondának a szentélye.

Ezek az utakon időről időre sorompóba ütközik az ember (ez néha akár egy darab drót vagy madzag is lehet), amelyet rendőrök vagy katonák őriznek. A fegyveresek viselkedéséből megtudhatjuk, mi a helyzet az országban, még akkor is, ha távol vagyunk a fővárostól és nem hallgatunk rádiót (az újság ide nem jut el, televízió pedig nincs). Ha a katonák, rendőrök, amint megálltunk, azonnal, kérdés nélkül üvöltöni és ütni kezdenek, biztosak lehetünk benne, hogy az illető országban diktatúra lépett életbe vagy háború folyik, ha viszont odajönnek hozzánk, mosolyognak, kezet adnak, és udvariasan így szólnak: „Biztosan tudjátok, hogy nagyon keveset keresünk”, – ez azt jelenti, hogy stabilizált, demokratikus országban vagyunk, ahol szabad választásokat tartanak, és tiszteletben tartják az emberi jogokat.

Az afrikai utak, ösvények, csapások világának ura a teherautó-vezető. A személyautók túl gyengék ahhoz, hogy ezeken a kátyúkon, buckákon közlekedjenek. Egy részük hamar elakadna útközben (különösen az esős évszakban), más részüket pedig azonnal ki lehetne dobni. A teherautó viszont szinte mindenüvé eljut. Nagyon erős motorja, széles gumijai vannak, felfüggesztése pedig olyan erős, mint a brooklyni híd. Ezeknek a teherautóknak a sofőrjei jól tudják, milyen kincs van a birtokukban, s hogy miben van az erejük. Az útmenti tömegben azonnal fel lehet őket ismerni már a mozgásukról is. Mindegyikük úgy viselkedik, akár egy király. Ha megállnak, gyakran le se szállnak ülésük magasából – úgyis mindent helybe hoznak nekik. Ha a teherautó megáll valamelyik településen, máris kimerült, könyörgő emberek csapata veszi körül – olyanok, akik szeretnének valahova eljutni, de nincs mivel. Ott táboroznak hát az út mentén, s várják, hátha akad valaki, aki némi fizetség fejében elviszi őket. Itt senki sem számít könyörületre. A teherautó-sofőrök nem ismerik ezt az érzést. Olyan utakon közlekednek, amelyek mentén a trópusi hőségben libasorban haladva követik egymást a batyukkal megrakott asszonyok. Ha a sofőr szívében csak egy parányi könyörület is volna, és segíteni akarna az asszonyokon, percenként meg kellene állnia, és sosem jutna célba. Ezért a sofőrök és az út mentén bandukoló asszonyok viszonya teljesen hűvös – észre sem veszik egymást, közönyösek egymás iránt.

Godwin estig dolgozik, nem láthatjuk hát mindazt, amit a Kampalából keletre vezető út jelent (hasonlóan fest egyébként a többi, városkörnyéki út is). Este, vagyis inkább éjjel utazunk, amikor ugyanaz az útvonal egészen más képet mutat.

Az éjszaka sötétje mindent elnyel. Az egyetlen dolog, amit látni lehet, az út két oldalán pislákoló, imbolgó fények sora, amelyek az árusok standjai mellett elhelyezett lámpákból és gyertyákból származnak. Leggyakrabban egyébként nem is standokról vagy asztalokról árusítanak ezek a kiskereskedők, hanem csak úgy a földön rakják szét nyomorúságos kínálatukat a legfurcsább csoportosításban: halomba rakott paradicsom mellett néhány tubus fogpaszta, moszkító elleni szer mellett pár doboz cigaretta, gyufa és fémdobozos tea. Godwin meséli, hogy régebben, a diktatúra idején jobb volt kint, az udvaron táborozni gyertyafényben, mint bent, a kivilágított helyiségben. Ha az ember észrevette a közeledő katonaságot, máris eloltotta a gyertyát, s eltűnt a sötétben. Mire a katonaság megérkezett, már egy élő lélek sem volt a helyszínen. A gyertya azért jó, mert mindent lát az ember, miközben ő maga láthatatlan marad. A kivilágított helyiségben pont fordított a helyzet, ezért az veszélyesebb.

Végül a főútról hepehupás mezei mellékútra tértünk le. A reflektorok fényében csak egy alagutat láttunk a sűrű, dús, zöld növényzet alkotta két fal között. Ez itt a nedves trópusok Afrikája – buján tenyésző, állandó bimbózásban, szaporodásban, erjedésben lévő vidék. Az alagúton haladva, amelyet bonyolult és kaotikus labirintust alkotó kanyarok tarkítottak, egyszer csak olyan helyre értünk, ahol egy házfal nőtt ki előttünk. Itt ért véget az út. Godwin leállította az autót, kikapcsolta a motort. Mély csönd telepedett ránk. Olyan késő volt már, hogy még a tücskök is hallgattak, kutya meg, úgy látszik, nem volt a közelben. Csak a moszkító szólalt meg, de olyan dühösen és türelmetlenül, mintha már nem tudták volna kivárni érkezésünket. Godwin bekopogott az ajtón. Az ajtó kinyílt, és az udvarra kitódult vagy egy tucatnyi álmos, félmeztelen gyerek. Aztán kijött egy magas, komoly, méltóságteljes, sőt, áhitatos mozgású asszony – Godwin anyja. A kölcsönös köszöntések után összeszedte a gyerekeket, mindet az egyik szobába, a másikban pedig alváshoz való gyékényt terített le nekünk a földre.

Reggel kinéztem az ablakon. Úgy tetszett, hogy egy nagy, trópusi kertben vagyok. Pálmák, banánfák, datolyafák és kávécszerjék – a ház szinte elmerült az összekuszálódott, sűrű zöld növényzetben. A magas fűfélék és egymásra tornyosuló bokrok úgy tolongtak, úgy pöffeszkedtek, hogy az embereknek igazából már nem is maradt hely. Godwinék udvara kicsi volt, utat (azon kívül, amelyen megérkeztünk) sehol nem láttam, de nem láttam egyetlen házat sem, pedig Godwin azt mondta, hogy falura megyünk. Afrikának ezen

a sűrűn benőtt részén a falvak ugyanis nem az út mentén helyezkednek el (út gyakran egyáltalán nincs is), hanem nagy térségben szétszóródott házakból tevődnek össze. Az egymástól távol álló házakat csak az örökös sűrűségben rejtőzködő, az avatatlan szem számára láthatatlan ösvények kötik össze. Falubelinek vagy a vidék jó ismerőjének kell lenni ahhoz, hogy az ember eligazodjék ezeknek az ösvényeknek a rendszerében, irányában, kapcsolódásában.

Elindultam a gyerekekkel vízért, mert a vízfordás az ő feladatuk. Úgy kétszáz méternyire a háztól lapulevelekkel és náddal benőtt kicsi, alig csordogáló erecske folyt, amelyből a fiúk hosszas, nehézkes munkával megtöltötték vödreiket. A vödöröket aztán a fejükön viszik úgy, hogy egyetlen csöpp se vesszen kárba. Figyelmüket összpontosítva, óvatosan lépkednek, igyekeznek megtartani apró gyerekestük egyensúlyát.

Az egyik vödör víz reggeli mosdásra szolgál. Az emberek arcot mosnak, de úgy, hogy ne pazaroljanak sok vizet. Kivesznek a vödörből egy maréknyit, azt óvatosan, nem túl energikusan szétkenik az arcukon úgy, hogy ne csurogjon ki az ujjak között. Törülközőre nincs szükségük, mert reggel óta tűz a nap, az arc hamar megszárad. Ekkor mindenki letép egy kis gallyacskát, és a végét addig rágja, míg ecset formájú nem lesz. Ezzel a faecettel aztán hosszasan, gondosan tisztítjuk a fogunkat. Vannak olyanok, akik órákon át teszik ezt – olyan foglalatosság ez számukra, mint másoknak a rágógumi rágcsálása.

Ezután, minthogy kettős ünnep van (vasárnap is van meg városi vendégek is jöttek), Godwin mamája reggelit készít. Falun rendszeren csak egyszer étkeznek naponta, este, de a száraz évszakban két naponként egyszer, ha ugyan nem haldokolnak az éhínségtől. A reggeli egy bögre tea és kukoricalisztből készült lepény, hozzá egy tál zöld banánból főzött matoke. A gyerekek úgy viselkednek, mint madárfiókák a fészekben: mohón lesik a tálat, s amikor a mama megengedi, hogy már ők is egyenek, egy pillanat alatt eltüntetik a matokét.

Állandóan kint vagyunk az udvaron, amelynek közepén egy négyzetalakú kőlap hívja fel magára azonnal az ember figyelmét – ez az ősök sírja, a masiro. Afrikában nagyon sokféle temetkezési szokás létezik. Némely erdei törzsek egyenesen az őserdőbe viszik halottaikat a vadállatok táplálékául. Van, ahol külön helyen, egyszerű, dísztelen temetőben helyezik el a holtakat. De olyan törzsek is vannak, amelyek a lakóházak padlója alá temetkeznek. Leggyakrabban azonban a háztól nem messze, az udvarban vagy a kertben temetik el a hozzátartozókat, minél közelebb, hogy érezzék erőt adó jelenlétüket. Az ősök szellemébe, gondoskodó szándékába, figyelmes, segítőkész jelenlétébe vetett hit még mindig erősen tartja magát, lelki támaszt, bizakodó reményt ad. Ha az ősök ott vannak mellettünk, nagyobb biztonságban érezhetjük magunkat, amikor nem tudjuk, mi a teendő, ők adnak tanácsot, és – ami rendkívül fontos dolog – időben visszatartanak minket attól, hogy hibát kövessünk el, hogy rossz útra térjünk. Minden háznak, minden gazdaságnak két dimenziója van hát: az egyik a látható, tapintható, a másik a rejtett, titokzatos, szent dimenzió, és az ember, ha teheti, rendszeresen ellátogat szülőházába, az ősi házba, mert ott merít erőt, ott szilárdítja meg önazonosságát.

Az udvar másik fontos objektuma, az ősök sírja mellett, a tűzrakó hely, a konyha. Ez nem más, mint három oldalról agyagfallal körülvett, földbe vájt mélyedés, amelyben háromszög alakban három kormos kő fekszik. Ezekre állítják a fazekat, és faszénnel fűtenek alatta. Ez a legegyszerűbb, még a neolitikumban kitalált alkalmaság a mai napig működik.

Kora reggel lévén, a meleg még egészen elviselhető volt, Godwin tehát elindult, hogy sorra látogassa a szomszédokat. Korábban már beleegyezett, hogy vele tartsak. Az emberek itt egyszerű, vert falú házacskákban laknak, a tetőként szolgáló hullámlemez délben úgy melegít, mint valami izzó plattni. Az ablakokat falba vájt nyílások helyettesítik, az ajtók általában furnér- vagy bádoglemezből készülnek, nincs se keretük, se zárjuk, se kilincsük, inkább csak szimbolikus ajtók.

A városból érkező látogatót itt nagy uraságnak, krózusnak, lordnak tartják. A város ugyanis, bár egyáltalán nincs messze, már egy másik, jobb világhoz, a bőség planétájához tartozik. Ezt egyébként mindkét fél, a városból érkező vendég és a falusi vendéglátó is jól tudja, a városi vendég tisztában van tehát azzal, hogy nem érkehet üres kézzel. Ezért aztán a falusi utazást megelőző készülődések sok időbe és pénzbe kerülnek a városiaknak. Amikor valamelyik városi ismerősöm vásárol valamit, azonnal magyarázkodik: – Ezt falura kell vinnem. – Járra az utcákat, nézegeti az árut és mérleget: – Ez jó lesz ajándéknak, ha majd falura utazom.

Ajándékok, ajándékok. Ezt a kultúrát az állandó kölcsönös ajándékozgatás jellemzi. Mivel azonban Godwinnak nem volt ideje ajándékokat vásárolni, egy-egy köteg ugandai shillinget dugott diszkrétan a szomszédok zsebébe.

Elsőnek Stone Singewendát és feleségét, Victát látogattuk meg. Stone huszonhat éves, és otthon üldögél, mert idénymunkásként szokott építkezéseknél dolgozni, de most nincs munka. Victa dolgozik: van egy kis maniókaföldjük, azt műveli, abból élnek. Victa minden évben szül. Négy éve házasság, négy gyerekük van, az ötödik útban. Itt az a szokás, hogy a vendéget meg kell kínálni valamivel, de Victa és Stone nem kínálnak minket – nem igazán van mivel.

Más a helyzet Simon szomszédnál, ő azonnal kitesz elének egy tálka földimogyorót. Dehát Simon tehetős ember: van biciklijé, s ami ezzel együtt jár, van foglalkozása. Simon *bicycle trader*. Ebben az országban kevés a nagy út. És kevés a teherautó is. Milliósámra élnek emberek olyan falvakban, amelyekbe nem vezet út, ahova nem jutnak el teherautók. Ezek az emberek a leginkább kárvallottak, ők a legszegényebbek. Messze, túl messze laknak a piactól ahhoz, hogy fejük tetején elcipeljének oda néhány manióká gumót, egy fűrt matokát (zöld banánt) vagy egy kis zsáknyi sorghumot –, azokat a zöldegeket és gyümölcsöket, amelyek vidékükön teremnek. Nem tudják eladni a termést, így aztán pénzük sincs, tehát vásárolni sem tudnak – a nyomor reménytelen köre ezzel bezárul. És ekkor megjelenik biciklijével Simon. Biciklijén a legkülönfélébb, házilag készített berendezések találhatók: csomagtartók, zsákok, csipeszek, támasztékok. Sokkal inkább szállításra, mintsem utazásra szolgál. Simon és a sok ezer többi Simon ezzel a biciklivel, kis fizetség fejében (kicsi, mert itt egyfolytában a garasos gazdálkodás övezetében mozgunk) elviszi az asszonyok árúját a piacra (az asszonyokét, mert a kiskereskedés a nők foglalkozása). Simon azt mondja, hogy minél messzebb van egy falu a nagy úttól, a teherautótól és a piactól, annál nagyobb benne a szegénység. Legrosszabb a helyzet ott, ahol a parasztok túl messzire laknak a piactól, és semmiképpen nem tudják értékesíteni árújukat. Mivel pedig az európaiak, jegyzi meg Simon, kizárólag a városokat látogatják, és a nagy utakon közlekednek, el sem tudják képzelni, milyen a mi Afrikánk.

Simon egyik szomszédját Apollónak hívják – meghatározhatatlan korú, sovány, szűkszavú férfi. A háza előtt áll, és egy deszkán az ingét vasalja. Nagy, öreg, rozsdás, faszenes vasalója van. Az inge még öregebb. Ahhoz, hogy leírhassem, a műkritikusok, a szeszélyes posztmodernek, a szuprematizmus, a vizuál-art és az absztrakt expresszionizmus szakértőinek nyelvét kellene segítségül hívnom. Ez az ing a patchwork, az informel, a kollage és a pop-art remekműve, a Kampalából idefele jövet látott szorgalmas szabók legélénkebb fantáziájának szüleménye. Annyi rajta a legkülönfélébb alakú, színű, textúrájú rongyokból, maradékokból varrt folt, hogy már lehetetlenség megállapítani, milyen színű, milyen eredetű vászonból készült az elsődleges ösing, amely az átalakítások, átszabások hosszú folyamata révén vált azá az inggé, amely most Apollo vasalódeszkáján fekszik.

A bagandák igen nagy figyelmet fordítanak a tisztaságra és az öltözékükre. A szomszédos karamadzsongokkal ellentétben, akik lenézik az öltözéket, mert a legszebb dolognak a mezítelen emberi testet tartják, a bagandák csinosan és nagy gondnal öltözködnek, karjukat csuklóiig, lábukat bokáiig takarva.

Apollo azt mondja, most jobb a helyzet, mert végetért a polgárháború, de rosszabb is, mert esett a kávé ára (a 90-es évekről van

szó), ők pedig kávétermesztésből élnek. Senkinek nem kell a kávé, senki nem jön ide érte. A kávé tönkremegy, a cserjék elvadulnak, nekik meg nincs pénzük. Söhajtozik, és gondosan vezeti a vasalót a faltok és öltések között, mint hajós a bárkáját a csalóka zátonyok között.

Ahogy ott állunk és beszélgetünk, a sűrű banánosból előjön egy tehén, mögötte néhány rakoncátlan pásztorfiú, majd egy hajlott hátú falusi öregember – Lule Kabbogozza. 1942-ben Lule részt vett a burmai háborúban – úgy említi ezt, mint élete egyetlen eseményét. Attól kezdve végig itt lakott a faluban, s most ő is nyomorog, mint a többiek: – *What I eat?* – kérdi önmagától. – *Cassava. Day and night cassava.* Minthogy azonban derűs természetű ember, mosolyogva mutat a tehénre. Év elején összeáll néhány család, és közös pénzen vesznek a piacon egy tehenet. A tehén aztán ott legel a faluban, fű van elég. Amikor elérkezik a karácsony, levágják a tehenet. Ebből az alkalomból mindannyian összegyűlnek. Mindenki figyeli, hogy igazságosan osztják-e el a húst. A vér nagyobb részéből áldozatot mutatnak be az ősöknek (a tehénvér a legértékesebb áldozat). A maradékot azonnal sütik, főzik. Ez az év egyetlen olyan napja, amikor a falu húst eszik. Aztán újra vesznek egy tehenet, és egy év múlva megint lesz hús.

Ha erre járok, néztek be hozzájuk – invitálnak. Lesz majd pombe (banánsör), lesz waragi. És annyi húst kapok, amennyit csak akarok!

Előadás Ruandáról

Tisztelt Hallgatóim,

előadásom témája Ruanda. Ruanda kis ország, olyan kicsi, hogy az Afrikáról szóló könyvek térképein gyakran csak egy ponttal jelölik. Csak a térképek magyarázó szövegében olvashatják, hogy az a pont ott, a kontinens legközepén, az a hegyvidéki Ruanda. Afrikára inkább a síkságok és fennsíkok a jellemzőek, Ruanda viszont csupa hegy. Ezek a hegyek két-három ezer méter magasra nyúlnak, de néha még magasabbra. Ezért nevezik gyakran ezt a vidéket Afrika Tibetjének – egyébként nemcsak a hegyek miatt, hanem az ország különlegessége, mássága, elkülönültsége miatt is. Ez a másság, a földrajzi adottságokon kívül, a társadalmi berendezkedésre is vonatkozik. Míg ugyanis az afrikai államok lakossága általában sok törzsből tevődik össze (Kongót háromszáz törzs lakja, Nigériát kétszázötven stb.), addig Ruandában a társadalom homogén, egyetlen nép, a banyaruandák alkotják, akik hagyományosan három kasztra tagolódnak: az állattartó tutsikra (a lakosság 14%-a), a hutu földművesekre (85%) valamint a napszámos és cselédmunkát végző twákra (1%). Ez a kasztrendszer (amely bizonyos analógiát mutat az indiai kasztrendszerrel) évszázadokkal ezelőtt alakult ki, egyébként még ma is vita tárgya, hogy mindez a XII. században vagy csak a XV. században történt, erre vonatkozóan ugyanis nincsenek semmiféle írott források. Annyi bizonyos, hogy az ország évszázadok óta királyság volt, amelyet a tutsi kasztból származó uralkodó, a mwami irányított.

A hegyektől védett királyság zárt állam volt, nem tartott kapcsolatokat más népekkel. A banyaruandák nem indítottak hódító hadjáratokat, de idegeneket sem engedtek a területükre – ugyanúgy, mint valamikor a japánok – ezért aztán pl. a Rabszolgakereskedelmet sem ismerték, amely más afrikai népek lidércnyomása volt. Az első európai, aki 1894-ben eljutott Ruandába, egy G.A. von Götzen nevű német utazó és katonatiszt volt. Érdemes megemlíteni, hogy a gyarmatosító nagyhatalmak már nyolc évvel korábban, amikor a berlini konferencián felosztották egymás közt Afrikát, éppen a németeknek juttatták Ruandát, amiről egyetlen ruandait sem értesítettek, még a királyt sem. A banyaruandák gyarmatosított népként éltek éveken át úgy, hogy erről mit sem tudtak. A németek egyébként később sem sokat foglalkoztak ezzel a gyarmattal, az első világháború után pedig el is veszítették Belgium javára. Hosszú ideig a belgák sem tanúsítottak itt különösebb aktivitást. Ruanda távol, jó 1500 kilométernyire volt a tengeri kikötőktől, azonfelül, s ez a lényeg, nem számított gazdag országnak, hiszen tulajdonképpen semmiféle fontos nyersanyagot nem találtak a területén. Mindezek következtében a banyaruandák évszázadokkal korábban kialakult társadalmi berendezkedése ebben a hegyvidéki erődítményben változatlan formában maradhatott fenn egészen a XX. század második feléig. Ennek a berendezkedésnek számos, az európai feudalizmusra emlékeztető vonása volt. Az országot arisztokratáktól és ősi nemesektől körülvett uralkodó irányította. Ők együtt alkották az uralkodó tutsi kasztot. Legnagyobb és tulajdonképpen egyetlen gazdagságukat az állatok – a zebu tehenekből, ezekből a hosszú, kardformájú, szép szarvat viselő tulkokból álló csordák – jelentették. A teheneket nem ölték le – érinthetetlen, szent állatoknak tekintették őket. A tutsik a tehenek tejével és vérével táplálkoztak (a vért a dzsidával felmetszett nyaki ütőérből tehénvizelettel tisztított edényekbe engedték). Az állatokkal a férfiak foglalkoztak, a nőknek tilos volt a tehenekhez közelíteni.

Mindennek a tehén volt a mértéke: a gazdagságnak, a tekintélynek, a hatalomnak. Minél több tehene volt valakinek, annál gazdagabb volt. Minél gazdagabb volt, annál több hatalommal rendelkezett. Legtöbb tehene a királynak volt, az ő csordáit különleges gondoskodás övezte. A nemzeti ünnep fénypontját a királyi emelvény előtt évente megtartott tehénseregszemle jelentette. Az uralkodó szeme előtt ilyenkor milliónyi tehén vonult el. A felvonulás óráig tartott. A tehenek óriási porfelhőket vertek, s e porfelhők mérete a monarchia jólétének bizonyítékául szolgált, magát az ünnepséget pedig többszörösen megénekelte a tutsik patetikus költészete.

– A tutsi? – hallottam gyakran Ruandában. – A tutsi leül háza küszöbére és nézi, hogyan legelnek csordái a hegyoldalokon. Ez a látvány büszkeséggel és boldogsággal tölti őt el.

A tutsik nem pásztorok, nem nomádok, még csak nem is állattenyésztők. Ők állat-tulajdonosok, ők alkotják az uralkodó kasztot, az arisztokráciát.

A hutuk ezzel szemben sokkal népesebb, a tutsiknak alávetett földműves kaszt (Indiában wajsiami a nevük). A tutsik és hutuk között hűbéri viszonyok uralkodtak – a tutsi volt a hűbérúr, a hutu pedig a vazallus. A hutuk a tutsiknak alávetett földművesek voltak. Terményeik egy részét uruknak adták a gondoskodás és a használatra kapott tehén fejében (tehene csak a tutsiknak lehetett, a hutuk csupán bérelhették uruktól az állatot). Minden úgy volt, mint a feudalizmusban – ugyanaz a függés, ugyanazok a szokások, ugyanolyan kizsákmányolás.

A XX. század közepe táján egyre drámaibb konfliktus alakul ki a két kaszt között. A vita tárgya a föld. Ruanda kicsi, hegyes és nagyon sűrűn lakott ország. Ahogyan az Afrikában gyakran lenni szokott, Ruandában is szembe kerülnek egymással azok, akik állattartásból élnek és azok, akik a földet művelik. A kontinensen azonban általában akkora térségek vannak, hogy a szembenálló felek egyike új, szabad területre vonulhat, s ezzel a háborúskodás oka fogyottá válik. Ruandában nem létezik ilyen megoldás – nincs hova elvonulni, félreállni. A tutsik csordáinak száma közben egyre nő, egyre több legelőre van szükségük. Új legelőre viszont csak egyféleképpen lehet szert tenni: el kell venni a parasztok földjét, vagyis el kell üldözni a hutukat az általuk művelt területekről. Csakhogy a hutuk már így is nagyon szűken férnek el. Lélekszámuk évek óta gyorsan nő. Ráadásul az általuk művelt föld gyönge, terméketlen. Ruanda hegyeit ugyanis igen vékony talajréteg fedi, olyan vékony, hogy amikor évente megérkezik az esős évszak, a felhőszakadások óriási területen lemossák ezt a talajréteget, és sok helyütt, ahol korábban a hutuk kis manióka- vagy kukoricaföldjei voltak, most kopár sziklák fénylenek.

Egyfelől tehát ott vannak a hatalmas, terjeszkedő tehéncsordák – ez a tutsik gazdagságának és erejének jelképe –, másfelől ott vannak a beszorított, elnyomott, összezsúfoltodott hutuk: nincs elég hely, nincs elég föld, valakinek vagy el kell mennie, vagy el kell pusztulnia. Ilyen a helyzet Ruandában az ötvenes években, amikor színre lépnek a belgák. Hirtelen nagy aktivitást mutatnak, hiszen

Afrika forrongó korszakába lép, megindul a függetlenségi, antikolonialista mozgalom, tenni kell valamit, döntést kell hozni. Belgium azon országok közé tartozik, amelyeket ez a függetlenedési hullám igencsak meglepett. Brüsszelnek nincs semmi ötlete, hivatalnokai nem nagyon tudják, mit is tegyenek. Ahogyan az ilyen helyzetekben lenni szokott, a halogatást, a döntések elodázását tartják az egyetlen megoldásnak. A belgák eddig a tutsik közreműködésével kormányozták Ruandát, rájuk támaszkodtak, az ő szolgálataikat vették igénybe. Csakhogy a tutsik a banyaruandák legképzettebb, legtörekvőbb rétegét alkotják, s éppen ők követelik most a függetlenséget. Méghozzá azonnal, erre pedig a belgák egyáltalán nincsenek fölkészülve! Brüsszel tehát nagyhirtelen taktikát változtat: szakít a tutsikkal, és az engedékenyebb, szolgálatkészebb hutukat kezdi támogatni, miközben a tutsik ellen lázítja őket. E politika gyümölcse igen hamar beérik. A felbátorított, felheccelt hutuk harcba indulnak. 1959-ben Ruandában parasztfelkelés tör ki. Ruanda volt az egyetlen afrikai ország, ahol a függetlenségi mozgalom a társadalmi, antifeudális forradalom formáját öltötte. Egész Afrikában csak Ruanda élte át a maga Bastille-ostromát, detronizációját, gironde-ját és terrorját. A mechetékkel, kapákkal, dzsidákkal felfegyverkezett hutuk felbőszített paraszttömegei uraikra, a tutsikra törtek. Afrikában régen nem tapasztalt vérengzés vette kezdetét. A parasztok fölégették uraik gazdaságait, a tulajdonosokat leöldösték, megskalpolták. Ruandát előtötte a vér, az egész ország lángokban állt. Megkezdődött a tömeges állatmészárlás, a parasztok, gyakran életükben először, jóllakhattak hússal. Az ország lélekszáma ekkoriban 2,6 millió főt tett ki, ebből háromszázezer volt a tutsik száma. Becslések szerint több tízezer tutsit megöltek, s körülbelül ugyanennyien menekültek a szomszédos Kongóba, Ugandába, Tanganyikába és Burundiba. A monarchia és a feudalizmus megszűnt létezni, a tutsik kasztja pedig elvesztette vezető szerepét. A hatalmat a hutu parasztság vette át. Amikor Ruanda 1962-ben elnyerte függetlenségét, a hutuk alakították meg az első kormányt élén egy fiatal, Grégoire Kayibanda nevű újságíróval. Ekkoriban jártam először Ruandában. A fővárosra, Kigalira úgy emlékszem, mint kis porfészekre. Sehol sem találtam, mert talán nem is volt, semmiféle szállodát. Végül is belga apácák fogadtak be, s takaros kis kórházuk szülőosztályán kaptam éjszakai szállást.

A hutuk is, a tutsik is úgy ébrednek ebből a forradalomból, mint lidérces álomból. Mindkét fél részese volt a mézárásnak – az egyik végrehajtóként, a másik áldozatként, az ilyen élmény pedig hosszan tartó, kínzó nyomokat hagy az emberben. A hutukban meglehetősen vegyes érzelmek kavarnak. Egyfelől legyőzték uraikat, ledobták magukról a feudalizmus jármát, és először jutottak az országban hatalomhoz, másfelől azonban nem számoltak le uraikkal végérvényesen, nem irtották ki őket teljesen, és a tudat, hogy az ellenfél ugyan komoly sebeket szenvedett, de életben maradt, és bosszút állhat, legyőzhetetlen és halálos félelemmel tölti el szívüket (ne feledjük, hogy a bosszútól való rettevésnek mély gyökerei vannak az afrikai mentalitásban, hogy a bosszú ősi törvénye itt mindig nagy szerepet játszott az emberek és a klánok viszonyában). És bizony van mitől félni. Mert bár a hutuk bevették Ruanda hegyi erődtírményét, és új kormányt alakítottak benne, ott maradt a tutsik ötödik hadoszlopa (mintegy százezer ember), ráadásul – s ez talán még nagyobb veszélyt jelentett – az erődtírményt a tegnap elűzött tutsik menekülttáborai vették körül.

Az erődtírmény használatát itt egyáltalán nem túlzás. Mert akár Uganda, akár Tanzánia, akár Zaire felől közelítjük meg Ruandát, mindig az a benyomásunk támad, hogy hatalmas, gyönyörű hegyekből épült erődtírmény kapuján lépünk be. Amikor tehát az országából elűzött tutsi menekült reggel fölbred és kilép ócska sátra elé, Ruanda hegyeit pillantja meg. A kora reggeli órákban gyönyörű ez a látvány. Gyakran magam is csak azért keltem kora hajnalban, hogy gyönyörködhessenem a különleges tájképben. Szemünk előtt magas, de barátságos hegyek húzódnak végeláthatatlanul. Smaragdos, lilás, zölde színben tündökölnek a napfényben. Nincs bennük semmi a viharvert, magányos sziklák, hasadékok sötét fenyegetéséből, nem leselkednek ránk halálhozó lavinák, legörgő szikladarabok vagy hegyecsuszamlások. Nem. Ruanda hegyei melegséget, jóindulatot árasztanak magukból, szinte csábítják az embert bájjukkal és csöndjükkal, kristálytisztá, mozdulatlan levegőjükkel, vonalaik nyugalmával és tökéletességével. Hajnalban a zöld völgyeket áttetsző köd tölti meg. Olyan, mint valami világos, napfényben csillogó, könnyű, lenge fátyol, amelyen át látni lehet az eukaliptuszokat is, a banáncserjéket is, a mezőn dolgozó embereket is. A tutsi azonban főleg a réteken legelő csordáit látja ott. Most, a menekülttáborban ezek a csordák, amelyeket elvettek tőle, pedig azok létének alapját és értelmét jelentették, a tutsi képzeletében mítosszá, legendává nőnek, álmokképpé, rögeszmévé válnak.

Igy bonyolódik a ruandai dráma, a banyaruandák palesztínokéhoz hasonló, megoldhatatlan tragédiája – két társadalom tart igényt ugyanarra a földdarabkára, amely azonban túl kicsi ahhoz, hogy megosztozzanak rajta. És ez a dráma kitermeli az eleinte még csak halványan körvonalazódó, ám idővel egyre határozottabb és erőszakosabb kísértést arra, hogy bevessék az Endlősüngöt, a végső megoldást.

Egyelőre azonban még messze vagyunk ettől. A hatvanas esztendőkhöz járunk, ezek Afrika legígéretesebb, legoptimistább éve. A kontinensen uralkodó várakozásokkal teli, euforikus légkörben senki sem figyel föl a ruandai véres eseményekre. Nincs kommunikáció, nincsenek újságok, egyébként is: Ruanda? Az hol van? Hogy lehet oda eljutni? Ruanda valójában olyan, mintha az isten is, az emberek is megfeledkeztek volna róla. Csöndes, kihalt ország, s ami azonnal szembetűnik – unalmas. Egyetlen fontosabb útvonal sem vezet Ruandán keresztül, nincsenek nagy városok, nem nagyon jön ide senki. Amikor évekkal ezelőtt elmeséltem kollégámnak, a „The Daily Telegraph” riporterének, Michael Fieldnek, hogy Ruandában jártam, ez volt az első kérdése: – És láttad az államelnököt? – Nem – válaszoltam. – Akkor egyáltalán minek mentél oda? – nézett rám csodálkozva. Számos kollégám vélte úgy, hogy egy ilyen országban az egyetlen esetleges érdekesség az elnök lehet. Ha vele nem lehet találkozni, akkor mi a fenének menjen oda az ember?

Tény, hogy az ilyen országban az emberek gondolkodására jellemző nagyfokú provincializmus döbbsenti meg leginkább az embert. Mert a mi quasi-globális világunk alapjában véve sokezer különböző, egymással sehol sem érintkező provinciából tevődik össze. A világot járva nem teszünk mást, mint provinciáról provinciára vándorolunk, s ezek mindegyike magányos, csak önmagának világító csillag. Az ott élő emberek többsége számára a valós világ a házuk küszöbénél, a falujuk határánál, legfeljebb a belátható környék határánál már véget is ér. A távolabb fekvő világ nem reális, nem lényeges, sőt, egyenesen fölösleges, ez, a kezünk ügyében, látótávolságon belül lévő világ viszont hatalmas, minden mást elfedő világegyetem méreteit veszi fel szemünkben. A helyi lakos és a távolról jött idegen gyakran azért talál nehezen közös hangot, mert ugyanazt a vidéket más-más optikával szemlélik. A jövevény nagy látószögű objektívet használ, amely távoli, kicsinyített, de tág horizontú képet ad, a helyi lakos viszont mindig teleobjektívet, sőt, egyenesen teleszkópot használ, amely fölnagyítja a legkisebb részletet is.

Csakhogy a helyben lakók számára a saját drámáik igazi drámák, tragédiáik valóban fájdalmasak, és egyáltalán nem eltűzöttak. Ruandában is ez a helyzet. Az 1959-es forradalom a banyaruandákat két szembenálló táborra osztotta. Ettől kezdve már csak növekszenek a viszály erői, élesednek a konfliktusok, időről időre véres összecsapásokra kerül sor, s ez az egész végül is apokalipszishez vezet.

A határ mentén húzódó menekülttáborokban élő tutsik szervezkednek, ellentámadásba lendülnek. 1963-ban délről, a szomszédos Burundiból támadnak, ahol rokonaik, a burundi tutsik vannak hatalmon. Két évvel később újabb tutsi invázió következik. A hutu hadsereg ezt feltartóztatja, s megtorlásul óriási, kegyetlen vérengzést hajt végre Ruandában a tutsik között. A hutuk machetéitől

húszezren pusztulnak el, de van, aki számukat ötvenezerre becsüli. Semmiféle külső megfigyelő, bizottság vagy hírközlőszerv nem jut el az országba. Emlékszem, néhányan, tudósítók, próbáltunk Ruandába jutni, de az ottani hatalom ezt nem engedélyezte.

Tanzániában próbáltunk híreket szerezni azoktól, akik onnan menekültek – ezek főleg riadt, sebesült, kiéhezett asszonyok voltak a gyerekeikkel. A férfiakat már első körben lemészárolták, ők nem úszták meg a bosszúhadjáratot. Számos afrikai háború zajlik tanúk nélkül, titokban, megközelíthetetlen helyeken, a világ tudta nélkül vagy a világ közönye mellett. Így van ez Ruandában is. Éveken át tartanak a határmenti harcok, pogromok, vérfürdők. A tutsi partizánok (a hutuk csak csótányoknak nevezik őket) folyóújják a falvakat, irtják a lakosokat, akik viszont, saját hadseregük támogatásával, a tutsikat mészárolják.

Nehéz egy ilyen országban élni. Mert mindenütt sok a vegyes lakosú falu, városka. A tutsik és hutuk itt egymás mellett laknak, kerülgetik egymást az úton, egy helyen dolgoznak. Szép csöndben pedig szervezkednek. Mert az ilyen gyanakvással, feszültséggel, félelemmel teli légkörben újjáéled a titkos szekták, valóságos és elképzelt szövetségek és maffiák ősi, törzsi hagyománya. Titokban mindenki tartozik valahová, és meg van róla győződve, hogy a másik is biztosan tartozik valahova. Méghozzá, természetesen, egy szembenálló, ellenséges szervezethez.

Ruanda és déli szomszédja, Burundi ikerországnak nevezhető. A két országnak hasonló a földrajza, a társadalmi berendezkedése, sok évszázados történelmük is közös. Útjaik csak 1959-ben váltak szét: Ruandában győzött a hutuk parasztforradalma, vezetőik átvették az ország irányítását, Burundiban viszont a tutsik megőrizték, sőt, tovább növelték uralmukat – fejlesztették a hadsereget, és egyfajta feudális katonai diktatúrát hoztak létre. Csak hogy a két ikerország között továbbra is működött a közlekedő edények rendszere, és válaszul arra, hogy a ruandai hutuk lemészárolták a tutsikat, Burundiban a tutsik mészárolták le a hutukat és vice versa. Amikor 1972-ben Burundiban a ruandai testvéreik által felbujtott hutuk felkelést próbáltak kirobbantani, s legyilkoltak néhány ezer tutsit, azok feleletül megölték százezer hutut. Nem magának a vérontásnak a ténye, hiszen azt megszokhatták mindkét országban, hanem annak rémisztő méretei rázták meg a ruandai hutukat, akik úgy döntöttek, hogy reagálniuk kell. Döntésükhöz hozzájárult még az is, hogy az említett pogrom idején több százezer (néhány ezerig) hutu menekült át Burundiból Ruandába, s ezzel a szegény, időről időre éhínséggel sújtott országnak nagy gondot okoztak: miből etessen Ruanda ekkora menekült-tömeget?

A ruandai hadsereg feje, Juvénal Habyarimana tábornok, kihasználva a kritikus helyzetet (Burundiban gyilkolják testvéreinket; nincs miből eltartanunk egymillió menekültet), 1973-ban puccsot hajtott végre, és államelnöknek kiáltja ki magát. Ez a puccs felszínre hozta a hutukat megosztó mély ellentéteket és konfliktusokat. A legyőzött (majd meggyilkolt) korábbi elnök, Grégoire Kayibanda az ország közepén élő, mérsékelt liberálisnak tartott hutukat képviselte. Az új államfő viszont a Ruanda észak-nyugati felében élő klánból származott. Ez a klán a hutuk radikális, sovíniszta szárnyát alkotta (hogy a kép világosabb legyen, azt mondhatjuk, hogy Habyarimana a ruandai hutuk Radovan Karadžić'a).

Habyarimana ettől kezdve huszonegy éven át, 1994-ben bekövetkezett haláláig uralkodik. Masszív testalkatú, erős, energikus ember, minden figyelmét egy kemény diktatúra felépítésére fordítja. Bevezeti az egypártrendszert, az egyetlen párt feje ő maga, Habyarimana. Az ország minden lakója, születésének pillanatától kezdve, kötelezően párttag. A tábornok korrigálja a korábban uralkodó, túlságosan leegyszerűsített „hutu contra tutsi” ellenség-sémát, s kiegészíti azt egy újabb dimenzióval: az „uralmon lévőkhöz contra ellenzék” felosztással. Ha lojális tutsi leszel, kisbíró vagy községi elöljáró lehetsz (miniszter már nem), ha viszont bírálni fogod a hatalmat, rács mögé vagy vérpadra kerülsz, ha száz százalékos hutu vagy is. És a tábornok jól látta a helyzetet, amikor így tett, mert diktatúrájával nemcsak a tutsik helyezkedtek szembe, hanem a hutuk óriási tömegei is, akik szívből gyűlölték őt, s támadták, ahol tudták. A ruandai konfliktus nem csupán kasztok közötti békétlenség volt, hanem a diktatúra és demokrácia közötti éles összecsapás is. Ez a példa is mutatja, miért olyan megtevesztő és félrevezető az etnikai kategóriákban való gondolkodás. Az ilyen beszéd és gondolkodás ugyanis elmosza és elsikkasztja az összes legmélyebb értéket – a jószág értékét a rosszal szemben, az igazságát a hazugsággal szemben, a demokráciáét a diktatúrával szemben, s csupán egyetlen, felszínes és másodlagos dichotómiára, egyetlen kontrasztra, ellentétpárra szorítkozik: te vagy a legértékesebb pusztán csak azért, mert hutu vagy, te pedig semmit sem érsz, mert csak tutsi vagy.

Habyarimana első feladata tehát a diktatúra megerősítése volt. Ezzel párhuzamosan egyre jobban erősödött egy másik tendencia is – az állam mind egyértelműbb kisajátítása. Ruanda néhány év alatt a tábornok klánjának magántulajdonává vált (egy Gisenyi nevű városkából származott a tábornok), pontosabban a tábornok feleségének, Agathának és az ő három fivérének, Sagatawának, Seraphinnak és Zednek valamint ezek rokonságának tulajdonává. Agathe és fivérei az akazu klánhoz tartoztak, s az „akazu” olyan kulcsszó volt, amely Ruanda titokzatos labirintusainak számos kapuját megnyitotta. Sagatawa, Seraphin és Zed luxuspalotákban laktak Gisenyi környékén, ezekből irányították hűgukkal és annak tábornok férjével együtt a katonaságot, rendőrséget, bankokat és az ország közigazgatását. Ilyen ez a távoli kontinens hegyei között megbúvó kis államocská, amelyet mohó, despotikus önkényurak falánk családja igazgat. Hogyan történt hát, hogy éppen a kis Ruanda szerzett magának olyan szomorú hírnevet a világ közvéleménye előtt?

Szó esett már arról, hogy 1959-ben, életét mentve, több tízezer tutsi hagyta el az országot. Aztán éveken át követték őket újabb ezrek és ezrek. Ezek a menekültek közvetlenül a határok mentén, Zairéban, Ugandában, Tanzániában és Burundiban táboroztak. A szerencsétlen, türelmetlen, hontalan táborlakókat egyetlen gondolat éltette – hogy egyszer visszatérnek otthonaikba, már mitikussá vált tehéncordáikhoz. A tábori élet apatikus, nyomorúságos, kétségbeesítő. Idővel azonban lassan felnő azoknak a fiataloknak az új nemzedéke, akik tenni akarnak valamit, harcolni akarnak valamiért. Legfőbb céljuk természetesen az, hogy visszatérjenek őseik földjére. Az ősök földje Afrikában szent fogalom, az álmok mágnesként vonzó világa, az élet forrása. Csak hogy a menekülttáborból nehéz kiszakadni, sőt, a helyi hatóságok tiltják is. E tekintetben kivételnek számít Uganda, ahol évek óta polgárháború dúl, fejtelenség, zűrzavar uralkodik. A nyolcvanas években egy Joveri Museveni nevű fiatal aktivista partizánháborút indít a pszichopata és gyilkos Milton Obote borzalmas rendszere ellen. Museveninek emberekre van szüksége. És gyorsan talál embereket, mert ugandai testvérei mellett tömegesen jelentkeznek partizánegységeibe a ruandai menekülttáborokban élő fiatal, harcrakész tutsik is. Museveni szívesen fogadja őket. Az erdőkben, hozzáértő katonák vezetésével, kiképzésen esnek át, sokan közülük külföldön végeznek tisztiiskolát. 1986 januárjában Museveni a csapatai élén bevonul Kampalába, és átveszi a hatalmat. Számos egységnek ilyen fiatal tutsik a parancsnokai vagy tagjai. Ők már a menekülttáborokban születtek.

Hosszú ideig senki sem fordít figyelmet arra, hogy Ugandában fölnőtt egy bosszúszomjas tutsikból álló, jól képzett és harci tapasztalatokkal rendelkező hadsereg, amelynek tagjai azon törik a fejüket, hogyan állhatnának bosszút a családjaik ellen elkövetett gyalázatért és igazságtalanságért. Egyelőre még csak titkos összejöveteleket tartanak, létrehozzák a Ruandai Nemzeti Front nevű szervezetet, és készülnek a támadásra. 1990. szeptember 30-án éjjel eltűnnek a katonai laktanyákból és a határmenti táborokból, és hajnalban Ruanda területére lépnek. A fővárosban, Kigaliban teljes a meglepetés. Nagy a riadalom. Habyarimana hadserege gyöngye és demoralizált, az ugandai határ pedig csak alig több mint 150 kilométerre van Kigalitól – a partizánok egy-két nap alatt elérhetik a fővárost. Bizonyára így is történt volna, mert Habyarimana hadserege semmiféle ellenállást sem tanúsított, és lehet, hogy sosem került

volna sor arra az 1994-es hekatombára, emberirtásra, ha nincs egy telefonhívás. Csakhogy Habyarimana tábornok fölhívta telefonon Mitterrand francia elnököt, és segítséget kért tőle.

Mitterrand nagymértékben ki volt téve az afrikai lobby nyomásának. Míg az európai anyaországok többsége radikálisan szakított gyarmati örökségével, Franciaország esetében más volt a helyzet. A gyarmati korszak után ugyanis ott maradt egy nagy létszámú, még aktív és jól szervezett tömeg, amelynek tagjai a gyarmati közigazgatásban értek el karriert, életük jó részét a gyarmatokon éltek le (nem is olyan rosszul!), és mostanra már idegenekké váltak Európában, alkalmatlan, fölösleges embereknek érzik magukat. Ugyanakkor mély meggyőződésük, hogy Franciaország nem csupán egy európai ország, hanem az összes francia nyelvű és kultúrájú nép közössége is, szóval, hogy Franciaország globális kulturális-nyelvi térség is: *Francophonie*. Ha ezt a filozófiát a geopolitika leegyszerűsített nyelvére fordítjuk, akkor ez azt jelenti, hogy amennyiben valaki bárhol a világon megtámad egy francia nyelvű országot, az majdnem olyan, mintha magát Franciaországot támadná meg. Az afrikai lobbyhoz tartozó hivatalnokokat és tábornokokat ráadásul még a Fasoda-komplexus is szorongatja. Néhány szót mondanék erről kis kitéréssel. Nos, a XIX. században, amikor az európai országok Afrikán osztozkodtak, Londont és Párizst nagyon furcsa (bár akkoriban érthető) rögeszme vezérelte: azt akarták, hogy afrikai birtokaik egyenes vonalban helyezkedjenek el, és területi folytonosság legyen köztük. London ezt a vonalat észak-déli irányban képzelte el – Kairótól Fokvárosig, Párizs viszont kelet-nyugati irányban, vagyis Dakartól Dzsibutiig. Ha most elővesszük Afrika térképét, és két, egymásra merőleges vonalat húzunk rajta, azok Szudán déli részén metszik egymást, egy Nilus-menti kis halászfalunál, Fasodánál (mai neve: Kodok). Ezidőtájt az a nézet tartotta magát Európában, hogy aki megszerzi Fasodát, az megvalósítja expanzionista gyarmatosító elképzeléseit. London és Párizs között megindult a versengés. Mindkét főváros katonai expedíciókat indított Fasoda felé. Elsőnek a franciák értek oda. J. D. Marchard kapitány 1898. július 16-án, megtéve Dakarból gyalog a borzalmas távot, kítűzte Fasodában a francia zászlót. Marchard egysége százötven bátor, szolgálatkész szenegáli katonából állt. Párizs tombol örömeiben. Büszkeség feszítette a franciák keblét. Ám két hónappal később az angolok is elérték Fasodát. Az expedíciót vezető Kitchener lord megdöbbenve tapasztalta, hogy a falut már elfoglalták. Mit sem törődve ezzel, kítűzte a brit zászlót is. London tombol az örömtől. Büszkeség feszíti az angolok keblét. Mindkét ország a nacionalista eufória lázában ég. Kezdetben egyik fél sem enged. Több jel is arra mutatott, hogy az első világháború már ekkor, 1898-ban ki fog törni – Fasoda miatt. Végül (de ez hosszú történet) a franciák kénytelenek voltak kivonulni. Anglia győzött. Az öreg francia gyarmatosok között a fasodai kaland még mindig fájó seb, s ha azt hallják, hogy az *Anglophones* valahol mocorognak, még ma is azonnal támadásba lendülnek.

Ez történt most is, amikor Párizs tudomást szerzett arról, hogy az angol nyelvű tutsik az angol nyelvű Uganda területéről betörték a francia nyelvű Ruanda területére, megsértették *Francophonie* határait.

A Ruandai Nemzeti Front hadoszlopai már a fővároshoz közelítettek, Habyarimana kormánya és klánja pedig már csomagolt, amikor Kigaliba, a repülőtérre francia ejtőernyősöket hoztak. Hivatalosan két századról beszélnek, de ennyi elég is volt. A partizánok Habyarimana rendszere ellen akartak harcolni, de nem akartak Franciaországgal háborúzni: semmi esélyük sem lett volna. Félbeszakították hát a Kigali ellen indított offenzívát, de Ruandában maradtak, s elfoglalták az ország észak-keleti területeit. Az ország de facto kettészakadt, ám a fennálló állapotot mindkét fél ideiglenesnek tartotta. Habyarimana arra számított, hogy idővel megerősödik, és kiszorítja a partizánokat, ezek pedig arra számítottak, hogy egyszer majd csak visszamennek a franciák, s akkor Habyarimana rendszere, az egész akazu klánnal együtt, már másnap megbukik.

Nincs rosszabb az ilyen se háború, se béke állapotnál. Az egyik fél ugyanis azzal a reménnyel indult a harcba, hogy győzni fog, s övé lesz a győzelem gyümölcse. A remény azonban nem teljesedett be – az offenzívát félbe kell szakítani. Még rosszabb a hangulat a megtámadottak között: igaz ugyan, hogy megmenekültek, de fölrémlett előttük a vereség kísértete, megérezték, hogy uralmuk végetérhet. Menteni akarják hát magukat mindenáron.

Az 1990-es, októberi offenzíva és az 1994-es, áprilisi vérengzés között három és fél év telik el. A Ruandát irányítók táborában heves viták robbannak ki a koalíciós nemzeti kormány létrehozásának kompromisszumra hajló hívei (Habyarimana emberei plusz a partizánok) valamint az Agathe és fivére által vezetett fanatikus, despota akazu klán között. Maga Habyarimana ingadozik, taktikázik, nem tudja, mit tegyen, s egyre inkább elveszti befolyását az eseményekre. Az akazu klán egységes, sovíniszta tábora gyorsan fölülkerekedik. Megvannak a saját ideológusai – értelmiségiek, tudósok, a ruandai egyetem történelem és filozófia tanszékének professorai – Ferdinand Nahimana, Casimir Bizimungu, Leon Mugesira és mások. Ők dolgozzák ki azt az ideológiát, amely megindokolja a népirtást mint az egyetlen megoldást, mint saját megmaradásuk egyetlen biztosítékát. Nahimana és társai elmélete azt hirdeti, hogy a tutsik egészen más fajú emberek – niloták, akik valahonnan a Nilus mellől jöttek Ruandába, meghódították az itteni őslakosságot, a hutukat, kizsákmányolták, leigázták, belülről bomlasztották őket. A tutsik megszerezték mindent, ami Ruandában értékes: a földet, az állatokat, a piacokat, idővel pedig az államot is. A hutukat a legyőzött nép szerepébe kényszerítették, s évszázadokon át nyomorban, éhínségben, megaláztatásban tartották. A hutu népnek azonban vissza kell szereznie identitását és méltóságát, s egyenrangú félként kell helyet foglalnia a világ más népei között.

Mire tanít azonban a történelem? – töpreng számtalan előadásában, cikkében, brossúrájában Nahimana. A történelem tanulságai tragikusak, csüggesztő pesszimizmussal töltik el az embert. A hutuk és tutsik viszonyának egész története az állandó pogromok és megszárlások, a kölcsönös népirtások, kényszeremigrálások, kibékíthetetlen gyűlölködések sötét vonulata. A kicsi Ruandában nincs hely két, egymást ennyire gyűlölő, egymástól ennyire különböző nép számára. Ráadásul Ruanda lakossága hihetetlen ütemben szaporodik. Az évszázad közepén az országnak kétmillió lakója volt, most, ötven évvel később, közel kilencmillió. Hogyan lehet hát kitörni ebből a bűvös körből, ebből a kegyetlen sorscsapásból, amelynek előidézői – amint azt önkritikusan Mugesira is elismeri – maguk a hutuk: „1959-ben végzetes hibát követtünk el, amikor hagytuk, hogy a tutsik elmeneküljenek. Akkor kellett volna cselekednünk: el kellett volna őket törölni a föld színéről”. A professzor úgy véli, ez az utolsó pillanat, hogy a hibát helyrehozzák. A tutsiknak vissza kell térniük eredeti hazájukba, valahova a Nilus mellé. Küldjük őket oda vissza – szól a felhívása – „akár élve, akár halva”. Ezt tartják hát a butarei egyetem tudósai az egyetlen, a végső megoldásnak: valakinek el kell pusztulnia, el kell tűnnie egyszer s mindenkorra.

És megindulnak az előkészületek. A korábban ötezres hadsereget 35 ezer főre növelik. A másik ütőerőt az Elnöki Gárda jelenti – korszerű fegyverekkel gazdagon felszerelt elitegységek ezek (a kiképzőtiszteket Franciaország küldi, a fegyvert és felszerelést pedig Franciaország, a Dél-afrikai Köztársaság és Egyiptom). A legnagyobb hangsúlyt azonban egy tömeges, paramilitáris szervezet – az Interahamwe (vagyis: Támadjunk Együtt) – megszervezésére fektetik. Ennek tagjai, akik katonai és ideológiai kiképzést is kapnak, falusi és kisvárosi fiatal munkanélküliek, szegény parasztok, diákok, egyetemisták és hivatalnokok – óriási tömeg, valóságos népfelkelés, amelynek az lesz a feladata, hogy végrehajtsa az apokalipszist. Ezzel egyidőben a prefektusok és alprefektusok megbízást kapnak a kormánytól, hogy készítsenek listákat a hatalom ellenfeleiről, a gyanús, bizonytalan, kétértelmű elemekről, mindenféle rendű és rangú elégedetlenkedőkről, pesszimiztákról, szkeptikusokról és liberálisokról. Az akazu klán elméleti orgánuma a „Kanqura” c. lap, de a legfőbb propagandaforrás, a többségében írástudatlan társadalomnak szóló utasítások kihirdetője a Radio

Mille Collines, amely később, a mérszálások idején, naponta többször is közli majd a felhívást: „Halált! Halált! A sírok még csak félig teltek meg tutsi tetemekkel. Igyekezettek, hogy minél előbb teljesen megteljenek!”

1993 közepén az afrikai államok rákényszerítették Habyarimanát, hogy kössön egyezséget a Ruandai Nemzeti Fronttal (FNR), amelynek értelmében a partizánok is bekerülnek a kormányba és a parlamentbe, és ők adják a hadsereg negyven százalékát. Ez a kompromisszum azonban elfogadhatatlan volt az akazu klán számára, mert azt jelentette volna, hogy elvesztik a hatalom monopóliumát, ebbe pedig nem akartak beleegyezni. Úgy ítélték meg, hogy eljött a végső megoldás pillanata.

1994. április 6-án „ismeretlen tettesek” Kigaliban rakétával lelőtték azt a leszállni készülő repülőgépet, amely a külföldről hazatérő, az ellenséggel gyalázatos kompromisszumot aláíró Habyarimana elnököt szállította. Ez volt a jelszó a rendszer ellenségeivel – elsősorban a tutsikkal, másodsorban a népes hutu ellenzékkel – való leszámolásra. A rendszer által vezetett, a fegyvertelen lakosság ellen irányuló mérszálás három hónapon át tartott, vagyis egészen addig, amíg az FNR katonái el nem foglalták az egész országot, s az ellenfelet menekülésre nem kényszerítették.

Az áldozatok számát illetően többféle becslés létezik. Vannak, akik félmillióról, mások egymillióról beszélnek. Pontosán senki sem tudja kiszámítani. A legmegdöbbentőbb az egészben az, hogy tegnap még ártatlan emberek legyilkoltak más, teljesen ártatlan embereket minden ok nélkül, szükségtelenül. Egyébként, ha nem milliónyi áldozatról, hanem, mondjuk, csak egyetlen ártatlantól volna is szó, nem volna-e az is elégséges bizonyíték arra, hogy az ördög köztünk van, éppen csak 1994 tavaszán pont Ruandában tartózkodott?

Félmillió, egymillió áldozat – ez tragikusan nagy szám. Ugyanakkor, ha tekintetbe vesszük Habyarimana hadseregének pokoli ütőerejét, helikoptereit, gépfegyvereit, tüzérségét, páncélozott járműveit, három hónapig tartó szisztematikus lövöldözés mellett sokkal több embert lehetett volna megölni. És mégsem így történt. A többség nem bombáktól és automata géppisztolyoktól esett el, hanem a legprimitívebb fegyverekkel – machetékkel, csákányokkal, dzsidákkal és dorongokkal – kaszabolták le, verték agyon őket. A rendszer irányítóinak ugyanis nem csupán a végső megoldás volt a fontos. Ugyanilyen fontos volt számukra az is, hogy a Legmagasabb Eszme megvalósítása, az ellenség végső és teljes megsemmisítése közepette létrejöjjön egy bűnös nemzeti egység, hogy a gyilkosságokban való tömeges részvétel folytán mindenkit összekötő büntudat alakuljon ki, hogy mindenki érezze, lévén maga is a gyilkosságok végrehajtója, hogy ettől kezdve ott függ fölötté a bosszú örök törvénye, amely mögött fölsejlik saját halálának rémképe.

Míg a hitlerista és sztálinista rendszerben erre szakosodott intézmények – az SS és az NKVD – tagjai hajtották végre a gyilkosságokat, a népirtást eldugott helyeken végezték erre kijelölt egységek, addig Ruandában az volt a cél, hogy a gyilkosságokban mindenki részt vegyen, hogy a mérszálás tömeges termék, mintegy népi, sőt, elemi erejű föllépés eredménye legyen – hogy ne maradjon tiszta kéz, amely ne mártózott volna meg a rendszer által ellenségnek kikiáltott emberek vérében.

A rémült és már legyőzött hutuk ezért menekültek Zairéba, s bolyongtak ott egyik helyről a másikra, fejükön cipelve szegényes motyójukat. Az európaiak, látva a tévében a végeláthatatlan menekültoszlopokat, sehogy sem értették, milyen erő hajtja ezeket a kimerült vándorokat, mi kényszeríti ezeket a csonttá aszott szerencsétleneket arra, hogy csak menjenek, menjenek fegyelmet sorokban megállás, pihenő, étel és ital nélkül, szóltalanul, mosolytalanul, leszegett fővel, szófogadóan, üres tekintettel. Ez volt az ő büntudatuk és kínszenvedésük kísérteties keresztútja.

(Folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*